

Поліна Герчанівська
Доктор культурології, професор
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
м. Київ

ФЕНОМЕН ІДЕНТИЧНОСТІ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Оцінюючи українські реалії, можна конститувати, що сучасне українське соціокультурне поле гетерогенне: в єдиному просторі співіснують аксіологічні системи премодерну, модерну, постмодерну (у його двох модифікаціях - постмодерністська класика деконструктивізму та after-postmodernism), що проявляється у неоднаковості змістових орієнтирів соціокультурного мислення різних верств українського соціуму. Різноманіття соціокультурних векторів детермінувало ефект конфліктогенності у спільноті й

привело до кризи ідентичності. Сьогодні її метастазами пронизані як окремі особистості, так і українське суспільство у цілому.

Криза ідентичності виражається в тому, що людина втрачає свій цілісний образ, відбувається руйнування сприйняття суб'єктом себе як аутоотожньої особистості. Дезорієнтації у світі, втрата ціннісної системи координат, за допомогою якої особистість визначає себе та своє місце у суспільстві, утруднює прогнозування людиною майбутнього. Вона вже не може бути впевнена в тому, що її соціальний статус, “соціальна ніша” не будуть втрачені. Стійка Я–ідентичність трансформується у варіативну, короткострокову, плюральну, сконструйовану за принципом бріколажа шляхом накладання різнорідних стилів та іміджів. Це змушує людину все більше спиратися на внутрішні орієнтири, систему персональних цінностей, стає чинником її індивідуалізації.

Криза ідентичності не суто український феномен, це – загальносвітове явище, котре проявляє себе з особливою силою в періоди радикальних соціальних трансформацій. Сфокусуємо увагу на внутрішніх і зовнішніх детермінантах, що обумовлюють кризову ситуацію в сучасній Україні. Значну роль у розмиванні української етнічної ідентичності зіграла, перш за все, національна політика радянських часів, що була спрямована на зближення національних культур на основі соцреалізму та марксистсько-ленінської ідеології. Радянське суспільство стає нівельованим, гомогенним, з'являється новий термін – “радянський народ”, що тлумачиться як соціально-історична спільність людей, об'єднаних за ідеологічним принципом. Прагнення до загального вектору динаміки національних культур і приниження ролі їх іманентного розвитку підірвало соціокультурну основу української етнічної ідентичності.

Ентропійні явища, що виникли на пострадянському просторі, подовжили процес зниження ролі етнічного культурного комплексу як соціально інтегруючого ядра. В українському суспільстві сьогодення все більше помітні прояви порушення цілісності системи ціннісних орієнтацій, форм і норм соціальної організації й регуляції, каналів соціокультурної комунікації, комплексів культурних інститутів, стратифікованих засобів життя, ідеології, моралі, механізмів соціалізації й інкультурації особистості, нормативних параметрів соціальної та культурної адекватності спільноті. Причини виникнення ентропійних процесів в країні обумовлені: політичною

кризою у внутрішньому розвитку соціуму, падінням ефективності роботи інститутів соціальної регуляції; соціально-економічною кризою, внаслідок якої виникли серйозні зміни в характері соціальних інтересів і потреб людей; кризою пануючої ідеології (світської і релігійної), що втратила свої соціально консолідуючі та мобілізуючі можливості.

Соціальна криза призвела до зниження рівня інтегрованості й консолідованості соціуму, падіння мотивації до здійснення діяльності, що відповідає колективним інтересам, до зміни нормативно-ціннісних регуляторів суспільної життєдіяльності людей. Попередні нормативно-ціннісні регулятори (зокрема, марксистсько-ленінська ідеологія) вже перестали домінувати в духовному житті суспільства, а нові ще не сформувалися. Змінилися детермінанти розвитку українського суспільства. Замість ідеологічної платформи, на якій відбувалася міжнаціональна взаємодія в радянський період, вирішальним стає економічний фактор. Трансформується також сутність ринкових відносин – на зміну суспільної власності на засоби виробництва приходять приватна власність, спостерігається тенденція стрімкого майнового розшарування суспільства.

Через злам стереотипів свідомості й поведінки людей відбувається девальвація традиційних норм і правил життя, соціальної взаємодії, моралі, ціннісних імперативів, табу, більш наявним стає конфлікт поколінь. Християнство перестає бути джерелом непорушних норм і правил життя, фактором стабілізації спільноти. Однією з характерних рис суспільства стає його надзвичайна індивідуалізація, а домінуючим принципом у людській свідомості – кожен за себе. Все більше людей виходить із зони регуляції свідомості й поведінки засобами домінантної для українського соціуму етнічної культурної системи, знижується ефективність процесу соціалізації й інкультурації особистості засобами виховання, освіти, Церкви, державної ідеології та пропаганди. Руйнування системи соціально інтегруючих мотивацій для здійснення діяльності, що відповідає колективним інтересам, призводить до зниження рівня консолідації суспільства, зростання кримінальної активності, соціальної, релігійної та національної нетерпимості. Зона дії патернів свідомості й поведінки людей, що історично склались і закріпились в українській культурній традиції,

поступово звужується, поступаючись місцем маргінальним полям культури. Сукупність цих факторів стримує процес формування сучасної модифікації української етнічної ідентичності.

Слід звернути увагу на “крихкість” українського варіанту етноідентичності, особливістю якої є просторова гетерогенність. За своєю суттю українська ідентичність варіативна, кожна її модифікація є самостійним регіональним явищем, котре має власні закономірності розвитку й логіку історичного існування. Вона формується в окремому культурному ареалі, в зоні територіального розповсюдження певних культурних типів. Взаємозв'язок між етнічною та регіональною ідентичностями тотожній зв'язку загального й особливого, він має діалектичний характер і на різних етапах соціогенезу проявляється неоднаково. У цілому, динаміку української етнічної ідентичності протягом історії можна описати як сукупність векторів розвитку регіональних (локальних) складових, які з часом зближувались або розходилися.

Серед чинників, що детермінували появу варіативності цього феномена, слід відзначити: відмінність історичної долі регіонів, тривале їх існування в імперських системах із різною культурою та релігійною спрямованістю; розбіжності у динаміці соціально-економічного розвитку регіонів; неоднаковість у характері й орієнтації міжкультурних контактів; різниця у природних умовах, що обумовила специфіку життєдіяльності людей тощо. Принципи, механізми регіоналізації культури й масштаби ареалу регіональної культури залежать від обраного критерію (географічного, соціально-політичного, економічного, релігійного тощо). До останнього часу питання української регіональності розглядались, як правило, крізь призму етнологічних і мистецтвознавчих досліджень. Акцент робився на культурних традиціях регіонів, що закріпилися у повсякденному бутті людей, регіональній історії та специфіці локальних артефактів.

У контексті нашої проблеми звернемо увагу на такий параметр, як релігійна гетерогенність. Розглянемо регіоналізацію зони територіального розповсюдження християнської культури в Україні, що в сучасній соціокультурній ситуації набуває особливої актуальності. Справа в тому, що, перебуваючи на стику Сходу й Заходу Європи, країна примушена вирішувати проблему діалогу двох різних соціокультурних світів як питання своєї внутрішньої

політики. Так склалося, що українська історія близько зв'язана з процесами поширення європейського культурного простору із заходу на схід. Унаслідок цього сьогодні в системі одного політичного й соціально-економічного цілого співіснують, часто вступаючи у протиріччя, два типи християнської культури – східна й західна, що значно стримує етнічну консолідацію.

Змістовим ядром обох регіональних культур є український варіант християнства, в основі якого лежить язичницько-християнський синкретизм. Вони мають спільні етнічні коріння, їх поєднує одна світова релігія – християнська; культура кожної з них будується на християнських канонах. А втім, для українського Заходу характерна спрямованість на західноєвропейську гілку християнства, західну культуру; тут домінує католицизм і греко-католицька віра. Схід, навпаки, тяжіє до православ'я, православної культури. Масштаби й фази культурного розвитку регіонів, що диференційовані на основі релігійної належності, не збігаються з параметрами історико-етнографічних утворень.

Звернемось до зовнішніх факторів, що обумовлюють кризу української ідентичності. Вже сьогодні можна констатувати: в умовах світових глобалізаційних процесів, під тотальним впливом масової культури активно формується транснаціональна ідентичність, що призвело до розмивання етнокультурної ідентичності й дало поштовх формуванню нової моделі сучасної української особистості – з послабленим почуттям належності до культури власного народу. А втім, десятиліття надзвичайної релятивізації національних цінностей, ідеологій та вірувань, уніфікації моделей поведінки й картини світу, запропонованих мас-медіа, породили в українському суспільстві гостре відчуття втрати власної ідентичності й актуалізувало проблему відродження культурної пам'яті народу.

Пріоритетною моделлю сучасного українського буття стають способи життєдіяльності попередніх поколінь, саме в них людина шукає соціокультурну захищеність у нестабільному, перенасиченому інформацією сучасному світі. Тобто, паралельно з культурною уніфікацією, в Україні активізується орієнтація на відродження етнічної самосвідомості, на збереження єдності з українським етносом.

Отже, сучасна криза етнокультурної ідентичності в Україні обумовлена як дихотомією глобального–локального в розвитку світових процесів (поряд з транснаціональною ідентичністю в українському суспільстві відбувається активна реставрація її етнічних форм), так і специфічними детермінантами, характерними для суто українських реалій – просторовою етнокультурною гетерогенністю, соціокультурною ентропією в сучасному українському суспільстві.